

BOGDAN NOGALSKI

WSB MERITO University in Gdańsk, Poland

Email: bogdan.nogalski@gdansk.merito.pl

ORCID: 0000-0003-0262-8355

IWONA ZOFIA CZAPLIKA-KOZŁOWSKA

University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

Email: iwona.kozłowska@uwm.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4268-0510

ANDRZEJ JÓZEF KOZŁOWSKI

State Higher Vocational School in Ciechanów, Poland

Email: kozłowskiandrzej54@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1993-6525

ZARZĄDZANIE GOSPODARSTWEM DOMOWYM W WARUNKACH ZAGROŻENIA

HOUSEHOLD MANAGEMENT UNDER RISK CONDITIONS

SUMMARY

The household is the basic entity in the structure of the state and should be the most important subject of interest of all sciences. The aim of reaserch is to diagnose the management of the household under stable and threatened conditions and to identify factors that may negatively affect its functioning. The research covered the household's disposition of necessities under conditions of threat, particularly natural factors and war.

The research was carried out in more than 200 households by a diagnostic survey method using an anonymous survey technique among working students. The research tool used was a survey questionnaire. The research shows that households

are not prepared to function under conditions of danger by war and also the impact of nature causing flooding, lack of electricity or disruptions in the use of public transport. It has been recognised that the primary cause of risks is lack of knowledge of how to act in an emergency situation.

When creating a management system to ensure the safety of households and citizens, a critical analysis of local and supralocal safety programmes, including emergency management technologies, is essential. Based on such analysis, local and supra-local plans for behaviour and participation of all citizens and organisations should be built to ensure safety. Recommendations addressed the issue of gun ownership, emigration and the degree of community organisation in an emergency. It was also recognized that a fundamental issue to ensure security is the knowledge of citizens about possible threats and the rules for dealing with emergencies.

STRESZCZENIE

Gospodarstwo domowe jest podstawowym podmiotem w strukturze państwa i powinno być najważniejszym przedmiotem zainteresowania wszystkich nauk. Celem badań jest diagnoza zarządzania gospodarstwem domowym w warunkach stabilnych i zagrożenia oraz identyfikacja czynników mogących negatywnie wpłynąć na jego funkcjonowanie. Badaniami objęto dysponowanie przez gospodarstwo domowe produktami niezbędnymi w warunkach zagrożenia, szczególnie czynnikami przyrodniczymi oraz wojną. Badania przeprowadzono w ponad 200 gospodarstwach domowych metodą sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety anonimowej wśród pracujących studentów. Zastosowanym narzędziem badawczym był kwestionariusz ankietowy.

Przeprowadzone badania dowodzą, że gospodarstwa domowe nie są przygotowane do funkcjonowania w warunkach zagrożenia wojną oraz oddziaływania przyrody powodującej podtopienia, brak prądu czy zakłócenia w korzystaniu z komunikacji publicznej. Uznano, że podstawową przyczyną zagrożeń jest przede wszystkim brak wiedzy o zasadach postępowania w sytuacji zagrożenia.

Tworząc system zarządzania zapewniający bezpieczeństwo gospodarstw domowych i obywateli niezbędna jest krytyczna analiza lokalnych i ponadlokalnych programów bezpieczeństwa, w tym technologii zarządzania w sytuacjach kryzysowych. W oparciu o taką analizę powinny zostać zbudowane lokalne i ponadlokalne plany zachowań i udziału wszystkich obywateli i organizacji zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa. W rekomendacjach odniesiono się do kwestii posiadania broni, emigracji oraz stopnia zorganizowania społeczności lokalnej w sytuacji zagrożenia. Uznano też, że podstawową kwestią zapewniającą bezpieczeństwo jest wiedza obywateli o możliwych zagrożeniach i zasadach postępowania w sytuacjach kryzysowych.

WSTĘP

W nauce ekonomii podstawową jednostką będącą przedmiotem zainteresowania jest gospodarstwo rodzinne/domowe (gospodarstwo rodzinne lub gospodarstwo domowe traktujemy jako synonimy). Natomiast zarządzanie gospodarstwem rodzinnym w jej wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym jest przedmiotem zainteresowania obszaru poznania określanego mianem nauki o zarządzaniu i jakości. Należy podkreślić, że gospodarstwo rodzinne jest autonomiczną jednostką podlegającą ciągłym przeobrażeniom wynikającym ze zmian w potencjale tworzącym wnętrze gospodarstwa (np. wiedza i umiejętności jej wykorzystania przez członków gospodarstwa, zasoby materialne i niematerialne gospodarstwa, itp.) oraz będących wynikiem oddziaływania tego co wpływa na nie od zewnątrz (np. prawo, polityka czy koniunktura gospodarcza, itp.). Współczesność wprowadziła do funkcjonowania gospodarstw domowych niestabilność, niepewność czy zagrożenie sięgające nawet obszaru szeroko rozumianego bezpieczeństwa członków gospodarstwa.

Celem badań jest diagnoza zarządzania gospodarstwem domowym w warunkach stabilnych i zagrożenia oraz identyfikacja czynników mogących negatywnie wpłynąć na jego funkcjonowanie. W artykule omówione zostaną podstawowe kwestie definiujące zarządzanie gospodarstwem domowym w warunkach przewidywalnych i w otoczeniu stabilnym oraz w warunkach niepewności i otoczeniu niestabilnym przechodzącym w stan zagrożenia funkcjonowania tego podmiotu. Kwestie te stały się przedmiotem badań w ponad 200 gospodarstwach rodzinnych na terenie województwa mazowieckiego, warmińsko-mazurskiego i pomorskiego. Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety anonimowej wśród członków gospodarstw domowych i jednocześnie studentów uczęszczających na studia podyplomowe i zaoczne w ramach zajęć prowadzonych przez autorów.

W przeprowadzonych badaniach starano się przede wszystkim ukazać gospodarstwo domowe w warunkach stabilnych oraz przekładających się na zachwianie tej stabilności. Wskazano w tym obszarze najważniejsze czynniki mogące negatywnie wpłynąć na funkcjonowanie gospodarstwa (w tym czynniki związane z bezpieczeństwem). Podjęto próbę określenia, jakie produkty/sprzęt/zasoby są najważniejsze w gospodarstwie rodzinnym i jakimi one

dysponują w czasie określanym mianem stabilnym. Wskazano też na zasoby, którymi gospodarstwo powinno dysponować w warunkach niepewności, w tym zasoby żywnościowe i finansowe oraz inne niezbędne w sytuacji kryzysowej. Podjęto też próbę odpowiedzi na pytanie odnoszące się do zapewnienia gospodarstwu domowemu bezpieczeństwa – odniesiono się też do kwestii posiadania broni, emigracji oraz stopnia zorganizowania społeczności lokalnej w sytuacji zagrożenia.

GOSPODARSTWO DOMOWE W WYMIARZE TEORETYCZNYM

Nauka w czasach nam współczesnych bardzo często tworzy nowe określenia eliminując to co wcześniej zostało już zdefiniowane i dokładnie opisane. Przykładem może być ekonomia, bowiem słowo to pojawiło się pierwszy raz w starożytnej Grecji i odnosiło się do gospodarstwa. Pierwszy raz w piśmiennictwie słowa ekonomia użył Ksenofont, grecki pisarz, historyk i żołnierz (por. Głombiowski, 1993). W jego opracowaniu pt. *Ekonomik* (Xenofonta, 1857) ekonomia odnosi się do domu, szczególnie do kierowania (zarządzania) domem (por. Bochenel, 2004, s. 10). Można w związku z tym przyjąć, że gospodarstwo domowe jest podstawowym obszarem zainteresowania nauki jaką jest nie tylko ekonomia, ale i nauki o zarządzaniu i jakości.

Ekonomia to z greckiego (oikos) dom i (nomos) prawo (por. Kopaliński, 2007). Można w związku z tym przyjąć, że ekonomia jest nauką o procesach gospodarczych (Milewski, 2005, s. 3) i jej podstawowym przedmiotem zainteresowania, zgodnie z najnowszymi opracowaniami, jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, jak ludzie radzą sobie z rzadkością, zatem brakiem nieograniczonej dostępności dóbr, jak rozwiązują dotkliwy problem alokacji ograniczonych zasobów w celu zaspokojenia konkurencyjnych chęci aby zaspokoić ich tyle, ile jest w danej sytuacji możliwe (Kamerschen, McKenzie, Nardinelli, 1991, s. 7). Przeglądając literaturę naukową można doszukać się wielu prób zdefiniowania tego czym jest nauka ekonomii (Nordhaus, 1995, s. 25). W opracowaniach współczesnych autorów przeważa definiowanie ekonomii jako nauki badającej związku i współzależności zachodzące w całej gospodarce w celu ustalenia warunków racjonalnej

alokacji środków i zmaksymalizowania korzyści podmiotów gospodarczych (Nasiłowski, 2016, s. 22). Wskazuje się też na to, że przedmiotem ekonomii jest badanie oraz interpretacja procesu społecznego gospodarowania dóbr i usług powstających dzięki pracy ludzkiej (Włudyka, Smaga, 2018, s. 21). Natomiast istotą ekonomii jest opis tego, w jaki sposób człowiek, żyjąc w społeczeństwie, zaspokaja swoje potrzeby. Zatem jak sobie radzi z problemem przeżycia i zdobywania przez społeczeństwa rozmaitych dóbr potrzebnych człowiekowi w jego codziennej egzystencji (Smaga, 2018, s. 19).

Można w związku z tym przyjąć, że życie człowieka toczy się w otoczeniu dóbr, które człowiek bezpośrednio lub pośrednio wytwarza. Jest ich nabywcą i konsumentem lub sprzedawcą. Badanie zasad związanych z wędrówką tych dóbr określić można mianem ekonomii. Trzeba jednak podkreślić współzależność ekonomii i zarządzania, bowiem wędrówka wszelkiego rodzaju dóbr dokonuje się dzięki pośredniemu lub bezpośredniemu oddziaływaniu na to człowieka.

Zatem jeżeli gospodarstwo domowe jest podstawowym podmiotem w ekonomii, to właściwe funkcjonowanie tego gospodarstwa jest przedmiotem zainteresowania nauki o zarządzaniu i jakości. Podobnie jak w odniesieniu do ekonomii, zarządzanie jako nauka ma bogatą tradycję, chociaż dopiero w XIX wieku pojawiły się pierwsze próby zdefiniowania tego pojęcia. Jednak wracając do początków człowieka trzeba przyjąć, że zarządzanie (choć może i nie było istotnie przez niego identyfikowane, utożsamiane i wyodrębniane) towarzyszyło człowiekowi od początków jego istnienia i przede wszystkim odnosiło się do tego wszystkiego co sprawiało, że człowiek postępował tak a nie inaczej. Można przecież wykazać wiele przykładów decyzji podejmowanych przez człowieka pierwotnego, które kończyły się powodzeniem lub nie i zawsze były konsekwencją wiedzy, jaką człowiek dysponował. Współcześnie w nauce o zarządzaniu i jakości prezentowanych jest wiele definicji i też poglądów na temat tego czym jest zarządzanie. Można w naszym otoczeniu dostrzec określenia typu organizacja i zarządzanie czy zarządzanie jakością odnoszące się do nazw instytucji czy organizacji. Można podjąć dyskusję z takimi określeniami, bowiem w obrębie zarządzania mieści się pojęcie i organizacji i też jakości. Dlatego naukę jaką jest zarządzanie należy traktować jako zarządzanie bez dodatkowych określeń i w wymiarze praktycznym odnoszącym się do takiego postępowania, aby odnieść zamierzony skutek

(por. Kotarbiński, 2019, Zieleniewski, 1972). Zarządzanie towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Jednak współcześnie uznaje się, że zarządzanie jako nauka powstało dopiero na przełomie XIX i XX wieku a za jego prekursora uznaje się Taylora Fredericka Winslowa (jego dzieła, w których odwołuje się do zarządzania: Taylor, 1926; Taylor, 1972) i Henriego Fayola (jego dzieło, w którym odwołuje się do zarządzania: Fayol, 1947) (Beliczyński, 2018, s. 35-36). Analizując współczesne opracowania odnoszące się do zarządzania przyjmuje się, że zarządzanie to zestaw działań skierowanych na zasoby organizacji i wykonywanych z zamiarem osiągnięcia celów organizacji w sposób sprawny i skuteczny. W obrębie działań mamy do czynienia z planowaniem, podejmowaniem decyzji, przeprowadzeniem i kontrolowaniem a na zasoby organizacji składają się ludzie, finanse (Kozłowski, Czaplicka-Kozłowska, 2011), rzeczy i informacje (Griffin, 1996, s. 38). Odwołując się do polskiej literatury zarządzanie jest konstruowaniem rzeczywistości z dostępnych zarządzającemu elementów takich jak pomysły, ludzie i relacje między nimi, instytucje formalno-prawne, środki materialne oraz pieniężne i też prawo do dysponowania nimi (Gostkowska-Dźwig, Kempa, Mrozik, Królik, 2021, s. 6-9, Koźmiński, Piotrowski, 2023, s. 56, Kowalska, 2019, s. 172-175).

Można w związku z tym przyjąć, że zarządzanie jest reagowaniem na otoczenie i powodowanie, aby zasoby będące w dyspozycji człowieka i jego gospodarstwa domowego zostały wykorzystane zgodnie z jego oczekiwaniami. Zatem zasady określające wędrowkę dóbr (przedmiot ekonomii) i wpływ człowieka na tę wędrowkę (zarządzanie) jest kwestią mającą podstawowe znaczenie w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego.

GOSPODARSTWO DOMOWE W WYMIARZE PRAKTYCZNYM

Analizując funkcjonowanie gospodarstwa domowego w wymiarze odnoszącym się do współczesności trzeba przede wszystkim podkreślić, że stanowiące je osoby to najczęściej członkowie rodziny, wśród których następuje wspólne gromadzenie dochodów głównie przez osoby pracujące (obok osób pracujących, dochody dla gospodarstwa domowego gromadzić mogą

również rentierzy, inwestorzy finansowi, itp.) i też zazwyczaj wspólne decydowanie o rodzaju i zakresie wydatków. Niewątpliwie głównym celem funkcjonowania gospodarstwa domowego, tak jak każdej organizacji, jest dążenie do zaspokojenia potrzeb wszystkich osób wchodzących w skład tego gospodarstwa. Z ekonomicznego punktu widzenia gospodarstwo domowe pełni funkcję konsumpcyjną odnoszącą się do celów, które chcą osiągnąć członkowie gospodarstwa mając do dyspozycji zasoby finansowe i inne, które mogą zamienić na produkty niezbędne gospodarstwu i funkcję produkcyjną określającą sposób nabywania zasobów niezbędnych do zaspokojenia potrzeb (por. Grzybowska, 2012). Trzeba podkreślić, że gospodarstwo domowe w opracowaniach naukowych odnoszących się do zasad funkcjonowania rynku, do wszystkich kwestii związanych z popytem i podażą, sprowadzane jest najczęściej do roli konsumenta, klienta czy pracownika.

Trzeba też wskazać na bardzo ważną rolę gospodarstwa domowego w funkcjonowaniu całej gospodarki. Funkcję tę, gdyby sprowadzić do roli decydenta w obszarze popytu, jako wytwórcy niektórych produktów (gospodarstwa domowe są często producentem żywności i często prowadzą działalność gospodarczą) i siły niezbędnej w tworzeniu podaży (np. pracownicy wielkich korporacji), to w przypadku zorganizowanego działania gospodarstw domowych stałyby się one czynnikiem decydującym w systemie zarządzania całą gospodarką.

W nauce ekonomii często zwraca się uwagę na problem racjonalnego postępowania gospodarstw domowych przy realizacji funkcji konsumpcyjnej. Bardzo często decyzje podejmowane przez członków gospodarstwa domowego w obszarze funkcji konsumpcyjnych i produkcyjnych opierają się o wiedzę i doświadczenie nabyte w szkołach i dotychczasowym życiu – a to bardzo często w odniesieniu do bardzo ważnego obszaru, jakim są dla przykładu finanse jest wiedzą niedostateczną prowadzącą do zagrożeń w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego (Nogalski, Kozłowski, Czaplicka-Kozłowska, 2021, s. 247-265). Należy podkreślić, że wiedza finansowa sprzyja świadomemu angażowaniu się gospodarstw domowych w długoterminowe procesy oszczędnościowe, alokacyjne i inwestycyjne, które zapewniają im niezależność, bezpieczeństwo, pożądaną status społeczny i dobrobyt finansowy. Ma ona również znaczenie nie tylko w obrębie sytuacji pojedynczej jednostki, ale również wpływa istotnie na kondycję całej gospodarki krajowej

(Dąbrowska, Warcholak, 2018, s. 17). Analizując rolę państwa w kształtowaniu bezpieczeństwa gospodarstwa domowego można w tej mierze odnieść się krytycznie do działań podejmowanych w obszarze wspierania gospodarstw domowych w podejmowaniu racjonalnych decyzji w wykonywaniu jej funkcji konsumenckiej i produkcyjnej. Zamiast wprowadzić dla przykładu kształcenie o pieniądzu i finansach od najmłodszych lat w szkole, praktycznie nie kształci się dzieci i młodzieży z tego zakresu. Podobnie nie ma wsparcia państwa w realizacji funkcji produkcyjnej, bowiem system motywacyjny, szczególnie w wymiarze materialnym i ukształtowany zdecydowanie antymotywacyjnie, dla przykładu poprzez podwójne opodatkowanie zasobów emerytalnych czy wspieranie przede wszystkim osób niepracujących i osiągających niewielkie pobory kosztem pracowników aktywnych, prowadzi do zachwiania systemu motywacyjnego aktywnych i ambitnych członków gospodarstwa domowego.

Brak podstawowej wiedzy wśród członków wielu gospodarstw domowych stał się przedmiotem zainteresowania nie tylko nauki, jaką jest zarządzanie czy ekonomia, ale też wielkich korporacji, których celem jest osiągnięcie jak największej sprzedaży swoich produktów i pozyskanie do pracy osób o wysokich motywacjach kształtowanych przede wszystkim wysokością osiągniętych dochodów. Przykładem mogą być decyzje i działania podejmowane w związku z pandemią i kryzysem gospodarczym w ostatnich latach, także w odniesieniu do migrantów (Schwab, Malleret, 2020; Zemmour, 2022; Osterholm, 2020), które stoją w sprzeczności z wynikami badań i opiniami prezentowanymi w wielu opracowaniach naukowych.

Stawiane były i są nadal często pytania, czy ludzie, podejmując decyzje ekonomiczne, opierają je na racjonalnych przesłankach i kryteriach czy odwrotnie. Wskazuje się przede wszystkim na wpływ na podejmowane decyzje takich czynników jak brak wystarczającej informacji i wiedzy o potrzebach i produktach, tkwienie w tradycji i przyzwyczajeniach, rutyna, moda, reklama czy wreszcie emocje. Swoje odzwierciedlenie znalazło to w dziełach Marksa i Engelsa a ostatnio przełożyło się na decyzje ograniczające wolności obywatelskie, suwerenność konsumentów i też mechanizmów rynkowych poprzez zwiększenie roli państwa (Krajewski, 2005, s.24 i n). Trzeba podkreślić, że w właściwie ukształtowanym porządku ekonomicznym każde gospodarstwo jest elementem systemu funkcjonującego w otoczeniu przede wszystkim rynku

dóbr konsumpcyjnych, rynku kapitałowego, państwa, sektora bankowego i ubezpieczeniowego, samorządów oraz organizacji non-profit i przedsiębiorstw. Między tymi elementami w otoczeniu gospodarstwa domowego i gospodarstwem domowym następuje obustronna wymiana odnosząca się między innymi do pracy, dochodów, wiedzy, kapitału, świadczeń socjalnych, ubezpieczeń i dóbr konsumpcyjnych (Bywalec, 2012, s. 25-28).

Analizując funkcjonowanie gospodarstwa domowego trzeba przyjąć, że funkcjonuje ono w różnych sytuacjach kształtowanych od wewnątrz i od zewnątrz, a wszystko to wpływa na jego stabilność oraz powodzenie w realizacji zadań mających znaczenie dla wszystkich, którzy tworzą gospodarstwo domowe w wymiarze zbiorowym i indywidualnym.

W systemie subsydiarności najważniejszym podmiotem w systemie funkcjonowania państwa jest człowiek i jego gospodarstwo domowe (Kozłowski, 2012, s. 20 i in.). Gospodarstwo to jest wspierane przez gminę (np. pomoc w wychowywaniu i kształceniu dzieci, podstawowa opieka lekarska czy pomoc społeczna), następnie powiat (np. kształcenie na poziomie szkoły średniej, szpitale czy komunikacja publiczna), województwo (np. kształcenie na poziomie szkoły wyższej, szpitale specjalistyczne) i państwo traktowane jako instytucje i organizacje wypełniające zadania mające znaczenie dla m.in. bezpieczeństwa zewnętrznego, ale też uniwersytety czy organy władzy i administracji państwowej. Można w związku z tym przyjąć, że praca człowieka będącego członkiem gospodarstwa domowego zmierza do zapewnienia temu gospodarstwu niezbędnych produktów do życia i zaspokojenia jego potrzeb w wymiarze podstawowym (zapewnienie warunków do życia takich jak mieszkanie wraz z niezbędnymi produktami i czynnikami umożliwiającymi zaspokojenie podstawowych potrzeb). Mieści się w tym obszarze też dbanie o bezpieczeństwo członków gospodarstwa domowego, zatem właściwe poruszanie się w tym wszystkim co tworzy otoczenie gospodarstwa (np. zachowanie się w lesie, nad wodą czy w czasie zagrożeń związanych ze zmianami w pogodzie). Natomiast rolą państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa związanego z zagrożeniami klęsk żywiołowych, napadami czy wojnami (Zdański, 2019, s. 67-69). Ukształtowany system podatkowy oraz umowa społeczna nakłada w tej mierze obowiązki na instytucje państwowe związane z szeroko rozumianym bezpieczeństwem publicznym. Obowiązek

ten wzmacnia ukształtowany system uniemożliwiający powszechny dostęp do broni i też ograniczenia odnoszące się do budowania obiektów zapewniających bezpieczeństwo czy gromadzenia i produkcji zapasów żywności (wiele produktów zawiera niewłaściwy skład mający wpływ na zdrowie a szereg przepisów uniemożliwia produkcję własnej żywności, np. wszelkiego rodzaju zarazy wśród zwierząt były podstawą zakazu produkcji i chowu wielu zwierząt czy ograniczenie produkcji określonych produktów takich dla przykładu jak buraki cukrowe czy zboża). Można przyjąć, że w wymiarze bezpieczeństwa gospodarstwa domowego w zakresie zapewniającym przetrwanie opierające się o miejsce (piwnice i schrony) oraz podstawowe produkty żywnościowe i sprzęt (np. magazyny żywności czy sprzęt chroniący przed zagrożeniami wojny) państwo i jego niższe szczeble w strukturze zarządzania publicznego nie spełniają zasad subsydiarności, zatem zasad określających obowiązek wspierania gospodarstw rodzinnych.

METODY I TECHNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Badania zostały przeprowadzone metodą sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety anonimowej przy wykorzystaniu narzędzia badawczego w postaci kwestionariusza ankietowego. Podmiotem badań byli członkowie gospodarstw domowych i jednocześnie studenci uczęszczający na studia podyplomowe i zaoczne w ramach zajęć prowadzonych przez autorów. Badania przeprowadzono wśród 204 respondentów na terenie województw mazowieckiego, warmińsko – mazurskiego i pomorskiego na przełomie 2022 i 2023 roku. Analizy zebranego materiału badawczego dokonano z wykorzystaniem programu SPSS. Przeprowadzone analizy odnosiły się do zmiennych zależnych, brak metryczki w ankietach był zamierzony i wynikał z potrzeby zagwarantowania badanym w jak największym stopniu anonimowości.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Można przyjąć, że właściwie funkcjonujące gospodarstwo domowe, opierające się o czytelne zasady są dobrem szczególnie pożądanym, bowiem wpływającym na rozwój gospodarczy i społeczny w wymiarze mikro i makroekonomicznym.

Celem badań było nie tylko opisanie gospodarstwa domowego w wymiarze aktualnym, odnoszącym się do zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa członkom tego gospodarstwa, ale również uzyskanie informacji o wiedzy osób studiujących o tym jak powinno funkcjonować gospodarstwo domowe w wymiarze nauki ekonomii i zarządzania. Podjęty problem badawczy, który można sprowadzić do czynników warunkujących właściwe funkcjonowanie gospodarstwa domowego w warunkach stabilnych i niestabilnych, zmierza do określenia co stanowi przeszkodę i co sprzyja w realizacji celów gospodarstwa domowego.

Wśród badanych 51,5% zamieszkiwało na wsi i głównie w budynkach jednorodzinnych (48,5% a w wielorodzinnych 47,1% – pozostali nie udzielili odpowiedzi). Najwięcej osób tworzyło 4-osobowe gospodarstwo domowe (42,6%), następnie 3-osobowe (15,2%) i 2-osobowe (14,7%) a najmniej, bowiem około 9% stanowili gospodarstwa jedno i 5-osobowe lub więcej osób. W 42,6% badanych gospodarstwach były osoby w wieku poniżej 18-tu lat, w tym w 7,4% gospodarstw było 2 dzieci a w 3% więcej niż 2 dzieci. Można w związku z tym przyjąć, że badaniami objęto przede wszystkim gospodarstwa domowe, w których pracowało (osiągało dochody) zazwyczaj więcej niż 2 osoby.

W przeprowadzonych badaniach poproszono respondentów o opinie na temat zagrożeń, jakie mogą wystąpić w ich gospodarstwach domowych i ukształtować sytuację niepewności oraz jakimi zasobami powinno dysponować gospodarstwo i jakimi dysponuje, aby zapewnić stabilność w jego funkcjonowaniu. Ankietowanych poproszono także o opinię dotyczącą tego w jakim stopniu i czy gospodarstwo jest przygotowane do funkcjonowania w sytuacji niepewności. Wyniki badań zobrazowano w tabeli 1 i 2.

Tabela 1. Zagrożenia i najważniejsze produkty/sprzęt/zasoby w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego.

	Wyszczególnienie	Liczba	%
Zagrożenia w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego	Brak prądu/energii	114	55,9
	Tragedie rodzinne/choroby/śmierć	96	47,1
	Brak dochodu/bezrobocie/bieda	93	45,6
	Brak wody	84	41,2
	Brak źródła ciepła/ogrzewania/gazu	81	39,7
	Wojna/konflikt zbrojny	75	36,8
	Inflacja, wzrost kosztów utrzymania	60	29,4
	Brak żywności/trudności w zakupie	54	26,5
	Brak dostępu do gotówki/pieniędzy	33	16,2
	Powódź	33	16,2
	Kradzież/napady/włamania	30	14,7
	Pożar	30	14,7
	Sąsiedzi/brak współpracy	12	5,9
	Brak transportu/komunikacji	12	5,9
Najważniejsze produkty/sprzęt/zasoby, którymi powinny dysponować gospodarstwa domowe w warunkach niepewności	Agregat	139	68,1
	Piec/ogrzewanie/węgiel/gaz	130	63,7
	Żywność/Suchy prowiant	126	61,8
	Woda	90	44,1
	Kuchenka/Czajnik/ mikrofalówka	66	32,4
	Pieniądze/gotówka	51	25,2
	Łódówka	45	22,1
	Ubranie ciepłe	39	19,1
	Lekarstwa/apteczka	33	16,2
	Papier toaletowy/toaleta	30	14,7
	Samochód	30	14,6
	Pralka	21	10,3
	Piwnica/schronienie	18	8,8
	Telefon/radio/komputer	18	8,6
	Latarka	12	5,9
Świece, broń, ważne dokumenty	9	4,7	

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

DYSKUSJA WYNIKÓW

W pierwszym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie czynników czy sytuacji, które mogą zagrozić w stabilnym i bezpiecznym funkcjonowaniu gospodarstwa domowego, którego są członkami. W ocenie badanych (55,9%) największym zagrożeniem jest brak prądu w gospodarstwie, co przełoży się na brak możliwości korzystania przede wszystkim z lodówek i zamrażarek czy urządzeń służących do przygotowywania żywności (kuchnie i piekarniki elektryczne). Na drugim miejscu wskazano tragedie rodzinne (47,1%) mogące zagrozić stabilności w funkcjonowaniu gospodarstwa domowego a na trzecim bezrobocie (45,6%) przekładające się na brak zasobów pieniężnych i biedę (jak zostało to określone przez wielu respondentów). W dalszej kolejności wskazano na brak wody (41,2%) oraz brak źródeł ciepła (39,7%), w tym przede wszystkim na brak gazu powodujący brak ogrzewania domu. Dopiero na szóstym miejscu (36,8%) badani wskazali na zagrożenie, jakim może być wojna czy konflikt zbrojny. Wiele osób wskazało na zagrożenie jakim jest inflacja przekładająca się na wzrost kosztów utrzymania (29,4%), brak żywności i trudności w ich zakupie (26,5%) oraz brak dostępu do pieniędzy czy też brak gotówki (16,2%). Niewiele osób wskazało na zagrożenia związane z funkcjonowaniem przyrody, zatem możliwością wystąpienia powodzi (16,2%) czy pożaru (14,7%). Zagrożeniem są też mogące się pojawić napady, włamania czy kradzieże (14,7%) oraz brak wspólnego działania w ramach sąsiedztwa (5,9%) czy brak transportu i komunikacji pozwalającej na przemieszczanie się (5,9%).

Następnie spytano respondentów jakimi produktami powinno dysponować gospodarstwo domowe w warunkach niepewności, w warunkach zagrażających stabilności i bezpieczeństwu członkom gospodarstwa rodzinnego. Podobnie jak przy pierwszym pytaniu najważniejszym zasobem, jakim powinno dysponować gospodarstwo domowe jest urządzenie do produkcji prądu. Aż 68,1% wskazało agregat jako najważniejszy sprzęt, którym powinno dysponować gospodarstwo domowe oraz sprzęt czy urządzenia zapewniające ciepło w domu (63,7%). Dopiero na trzecim miejscu badani wskazali na żywność (61,8%), następnie wodę (44,1%) oraz urządzenia niezbędne do produkcji i przygotowywania żywności (32,4%). Interesujące w odpowiedziach jest to, że co czwarty badany wskazał na konieczność dysponowania gotówką, zatem pieniędzmi pozostającymi

w domu a nie będącymi na koncie w banku. W dalszej kolejności badani wskazali na konieczność dysponowania urządzeniami chłodniczymi, przede wszystkim lodówką do przechowywania żywności (22,1%) oraz w gospodarstwie powinno być ciepłe ubranie (19,1%), apteczka z niezbędnymi lekarstwami (16,2%) oraz toaleta z niezbędnymi produktami umożliwiającymi z niej korzystanie (14,7%). W ocenie 14,6% badanych gospodarstwo domowe powinno dysponować samochodem a w ocenie co dziesiątego badanego pralką niezbędną do utrzymania czystości wszelkiego rodzaju ubrań czy pościeli. Niewiele osób wskazało konieczność dysponowania w warunkach zagrożenia schronem czy piwnicą (8,8%), środkami łączności i informacji (8,6%) oraz latarką (5,9%). Pojedyncze osoby wskazały na konieczność dysponowania w takiej sytuacji świecą, bronią czy ważnymi dokumentami umożliwiającymi emigrację.

W kolejnym pytaniu poproszono badanych, aby wymienili najważniejsze zasoby, którymi aktualnie dysponują ich gospodarstwa domowe. Najwięcej osób wskazało żywność (75,4%), następnie energię elektryczną (41,7%) pozwalającą na ogrzewanie i przygotowanie posiłków oraz wodę (35,3%). W dalszej kolejności badani wymienili zasoby pieniężne (gotówka i złoto – 27,9%), paliwo płynne (benzyna i ropa – 25,5%) i lodówkę (25,1%) oraz agregat prądowłórczy, który ma co czwarte gospodarstwo domowe. Niewiele osób wymieniło samochód (17,6%), pralkę (16,2%), środki łączności i oświetlenia (14,7%) oraz ciepłe ubrania (13,2%), radio i telewizję (11,3%) czy zapas środków medycznych (10,3%). Pojedyncze osoby wymieniły toaletę, piwnicę, broń oraz mikrofalówkę i czajnik jako urządzenia w ich przekonaniu bardzo ważne w gospodarstwie domowym.

Poproszono też badanych, aby wskazali, jakie najważniejsze produkty żywnościowe obecnie są w ich gospodarstwie domowym. Badani wskazali przede wszystkim na chleb/pieczyno (52,5%), cukier (44,1%), wodę (39,7%) i ryż (38,2%) oraz mąkę (35,3%) i makaron (33,8%). W dalszej kolejności badani wymienili konserwy (32,3%), mięso (30,9%), ziemniaki (27,9%) oraz mleko (23,5%), jajka (20,6%) i takie produkty jak miód, masło, olej i sery (ok. 20% wskazań). Niewiele osób wskazało na przetwory przechowywane w słoikach (10,1%) oraz sól (4,4%).

W ocenie badanych najważniejszymi produktami, którymi powinno dysponować gospodarstwo domowe w warunkach niepewności jest przede wszystkim woda (52,9%), następnie makaron (50,3%) i ryż (47,1%). Takie produkty

jak konserwy (45,6%), mąka (44,1%) czy chleb (35,3%) były na dalszej pozycji. W dalszej kolejności znalazły się produkty o długim terminie ważności (29,4%), kasza (23,5%), ziemniaki i mięso (tyle samo osób – 20,6%) oraz cukier i przetwory w słoikach (ok. 19%). Łącznie 30%, zatem po kilka czy kilkanaście osób wskazało też takie produkty jak mleko, soki, napoje, olej czy jajka.

W Polsce często pojawia się dyskusja związana z posiadaniem broni przez obywateli. Wskazuje się na przykłady wielu państw na świecie i też w Europie, w których obywatele dysponują bronią w liczbie zdecydowanie przekraczającej to co obserwujemy w Polsce. W Polsce w ostatnich latach prowadzono wiele badań nad tym, czy obywatele powinni posiadać broń celem obrony własnego gospodarstwa domowego. Z badań przeprowadzonych w Wyższej Szkole Policji w Szczytnie wynika, że 83% badanych okazało niechęć dla planów ewentualnego poszerzenia dostępu do broni w polskim społeczeństwie. Wydaje się, że w badaniach pojawiała się pewna sprzeczność, bowiem chwilę wcześniej 77% respondentów ujawniło, że nie czuje się bezpiecznie na ulicy i że subiektywny stopień odczuwalnego bezpieczeństwa wzrosłby, gdyby dana osoba była uzbrojona (por. Kasprzak, 2013). Dlatego bardziej racjonalne są badania przeprowadzone przez fundację Instytut Ochrony Praw Konsumentów, z którego wynika, że 57% Polaków (66% mężczyzn i 48% kobiet) opowiada się za prawem do posiadania legalnej broni palnej do obrony rodziny lub domu. Jednocześnie wykazano, że ponad 60% Polaków nie wie, że Polska plasuje się na jednym z ostatnich miejsc w Europie pod względem posiadania broni palnej przez obywateli (*Raport Fundacji Instytut Ochrony Praw Konsumentów*). Z różnych informatorów i linków internetowych można wyczytać, że broń w polskich rodzinach ma nie więcej jak 0,5% osób.

W przeprowadzonych badaniach poproszono o opinię czy gospodarstwo domowe powinno dysponować bronią, np. pistoletem czy karabinem. Trzeba podkreślić, że to pytanie jak i poprzednie nie były poprzedzone żadnymi opiniami i informacjami, zatem ich wynik był wynikiem wewnętrznych przemyśleń i przekonań badanych. W badaniach okazało się, że praktycznie badani podzielili się mniej więcej po równo, bowiem 49,5% badanych opowiedziało się za tym, aby w gospodarstwie domowym była broń a pozostali byli temu przeciwni.

W zakończeniu ankiety poproszono badanych o udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy gospodarstwo domowe, którego są członkami jest przygotowane

do przeżycia w sytuacji bezpośredniego zagrożenia będącego wynikiem niesprzyjających czynników, które mogą pojawić się w otoczeniu gospodarstwa. Na pytanie, czy gospodarstwo ma możliwość (jest przystosowane) przechowywania zapasów żywnościowych 80,1% (16,2% miało odmienne zdanie) badanych stwierdziło, że jest przystosowane (tab.2). Natomiast na pytanie, czy gospodarstwo jest przystosowane do funkcjonowania w sytuacji, w której zabrakłoby dostawy prądu z zewnątrz, tylko 35,3% osób (61,8% miało odmienne zdanie), które udzieliły odpowiedzi stwierdziło, że nie jest przystosowane. Poproszono też o ocenę czy gospodarstwo dysponuje niezależnym systemem ogrzewania. Trzeba przyznać, że duża liczba gospodarstw (55,9%) ma niezależny system ogrzewania, bowiem tylko 38,2% stwierdziło, że nie dysponuje takim systemem. Poproszono też o opinię czy gospodarstwo dysponuje piwnicami lub innymi pomieszczeniami pozwalającymi przetrwać zimą bez ogrzewania. Aż 55,9% badanych (39,7% miało odmienne zdanie) stwierdziło, że są takie możliwości. Spytano się też respondentów, czy dysponują pomieszczeniami, które mogłyby ich ochronić przed bronią masowego rażenia. Tylko co czwarty badany stwierdził, że gospodarstwo dysponuje takimi pomieszczeniami a 72,1%, że nie ma takich pomieszczeń.

Tabela 2. Przygotowanie gospodarstwa domowego do bezpośredniego zagrożenia.

Lp.	Gospodarstwo domowe	Liczba	%
1	jest przystosowane do przechowywania zapasów żywnościowych	165	80,1
2	budynek nie jest przystosowany do przechowywania zapasów żywnościowych	33	16,2
3	jest przystosowane do funkcjonowania w przypadku braku prądu	72	35,3
4	nie jest przystosowane do funkcjonowania w przypadku braku prądu	126	61,8
5	dysponuje niezależnym systemem ogrzewania	114	55,9
6	nie dysponuje niezależnym systemem ogrzewania	78	38,2
7	dysponuje piwnicami umożliwiającymi przetrwanie zimy (bez ogrzewania)	114	55,9
8	nie dysponuje piwnicami umożliwiającymi przetrwanie zimy (bez ogrzewania)	81	39,7
9	dysponuje pomieszczeniami umożliwiającymi schronienie się przed bronią masowego rażenia	51	25,0
10	nie dysponuje pomieszczeniami umożliwiającymi schronienie się przed bronią masowego rażenia	147	72,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

WNIOSKI I REKOMENDACJE

Podjęty w artykule problem zarządzania i bezpieczeństwa w wymiarze gospodarstwa domowego wskazuje na wiele niekorzystnych zjawisk i procesów charakteryzujących stan bezpieczeństwa obywateli w wymiarze lokalnym. Przede wszystkim w nauce można zaobserwować ucieczkę od analizy funkcjonowania gospodarstw domowych i też ucieczkę od znaczenia gospodarstwa domowego w gospodarce narodowej. Nauka o ekonomii i też nauka o zarządzaniu swoje zainteresowanie odnosi przede wszystkim do problemu podaży i popytu i w tym obszarze analizuje i opisuje zachowania konsumenta i producenta. Podstawowym podmiotem nauki ekonomii i zarządzania jest przedsiębiorstwo (najczęściej korporacja), państwo i system finansowy opierający się o banki oraz konsument, którego postawa i zachowanie powinny sprzyjać realizacji celów ukształtowanych w obrębie wielkowymiarowych producentów.

Przeprowadzone badania empiryczne dowodzą, że gospodarstwa domowe nie są przygotowane do zagrożeń wynikających z negatywnych konsekwencji zbrojnej agresji na Polskę i też oddziaływania przyrody powodującej podtopienia, brak prądu czy zakłócenia w korzystaniu z dróg publicznych. Podstawową przyczyną tego jest przede wszystkim brak wiedzy nie tylko budującej właściwe zachowanie w sytuacji zagrożenia, ale też tworzącej postawy negatywnie odbierające niekorzystne reklamy czy propozycje (np. kredyty, pożyczki czy produkty żywnościowe). Podstawowym czynnikiem/produktem, który w ocenie badanych ma podstawowe znaczenie zapewniające bezpieczeństwo gospodarstwa domowego jest energia elektryczna. Dlatego najważniejszym produktem w ocenie badanych w sytuacji zagrożenia jest agregat prądowórczy i wszelkiego rodzaju sprzęt umożliwiający przetrwanie w trudnych warunkach, np. w okresie zimy. Zachodzi w związku z tym pytanie, czy sektor publiczny, organizacje funkcjonujące w obrębie tego sektora dysponują w ramach subsydiarności sprzętem umożliwiającym dostarczanie energii elektrycznej gospodarstwom domowym, które nie dysponują takim sprzętem i swoją siedzibę mają w budynkach wielorodzinnych, których funkcjonowanie w okresie zimowym możliwe jest tylko pod warunkiem dysponowania energią elektryczną (system ogrzewania opiera się o energię elektryczną, podobnie udostępnienie wody czy przygotowanie żywności).

Gospodarstwa domowe mimo sytuacji niepewności ukształtowanej takimi czynnikami jak zaraza, kryzys gospodarczy i wojna za wschodnią granicą kraju oraz zauważonymi zakłóceniami wywołanymi przerwami w dostawie prądu czy zjawiskami wywołanymi zimą nie dysponują zapasami żywności umożliwiającymi im przetrwanie w dłuższym okresie. Może to być wynikiem braku zasobów pieniężnych i też braku miejsca do przechowywania takich produktów. Wskazywane produkty żywnościowe przez badanych nakazują zadać pytanie, czego uczone i jak kształcono młodzież w szkołach w obszarze wielu przedmiotów, które odnoszą się i mogą być wykorzystane w obszarze bezpieczeństwa gospodarstwa domowego, w tym przede wszystkim bezpieczeństwa człowieka. Gospodarstwa domowe zgodnie z opiniami zaprezentowanymi przez badanych w niewielkiej liczbie dysponują warunkami do przetrwania wszelkiego rodzaju zagrożeń. Należy zadać pytanie i odnieść to do doświadczeń innych krajów oraz historii Rzeczypospolitej, czy państwo jest przygotowane do obrony swoich obywateli i czy brak powszechnego dostępu do broni jest zjawiskiem sprzyjającym czy niesprzyjającym zapewnieniu powszechnego bezpieczeństwa obywateli. Jak wskazują doświadczenia historyczne, dysponowanie bronią przez Polaków tworzyło zagrożenie dla wszystkich mających na celu zawłaszczenie zasobów będących też w dyspozycji gospodarstw domowych. Polacy niejednokrotnie podejmowali próbę chronienia własnych dóbr i w tej mierze nie tylko organizowali się w siły zbrojne ale też wykorzystywali broń, którą dysponowali.

Tworząc system zarządzania zapewniający bezpieczeństwo gospodarstw domowych i obywateli w ogóle oraz zasobów Rzeczypospolitej niezbędna jest krytyczna analiza lokalnych i ponad lokalnych programów bezpieczeństwa, w tym technologii zarządzania w sytuacjach kryzysowych. W oparciu o taką analizę i w otoczeniu specjalistów z tego obszaru, powinny zostać zbudowane lokalne i ponad lokalne plany zachowań i udziału wszystkich obywateli i organizacji zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa i suwerenności nie tylko gospodarstw domowych, ale też państwa.

REFERENCES

- Beliczyński, J. (2018). *Rozwój myśli z zakresu zarządzania w okresie przednaukowym – od Kartezjusza do Fredericka W. Taylora*. Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie, t. 37, nr 1, s. 35-51.
- Błochowiak, M. [red.] (2022). *Biała księga pandemii koronawirusa*. Fundacja Ordo Medicus.
- Bochenek, M. (2004). *Szkice o ekonomii i ekonomistach*. Wydawnictwo MADO, Toruń.
- Bywalec, C. (2012). *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dąbrowska, K., Warcholak, K. (2018). Znaczenie wiedzy finansowej gospodarstw domowych we współczesnej gospodarce, *Europa Regionum*, nr 1, tom XXXIV, s. 15–25
- Fayol, H. (1947). *Administracja przemysłowa i ogólna oraz Nauka o administracji w zastosowaniu do państwa*. Księgarnia Wilak Wł., Poznań.
- Głombiowski, K. (1993). *Ksenofont. Żołnierz i pisarz*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Gostkowska-Dźwig, S., Kempa, E., Mrozik, M., Królik, R. (2021). Teoretyczne aspekty zarządzania przedsiębiorstwem na rynku. Wydawnictwo Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa.
- Griffin, R.W. (1996). *Podstawy zarządzania organizacjami*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzybowska, A. (2012). *Gospodarstwo domowe jako podmiot współczesnej bankowości*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu Nr 31/2012, s. 79-89.
- Kamerschen, D. R., McKenzie, R. B., Nardinelli, C. (1991). *Ekonomia*. Fundacja Gospodarcza NSZZ Solidarność, Gdańsk.
- Kasprzak, J. (2013). *Nielegalne wytwarzanie broni palnej i amunicji. Problematyka prawnokryminalistyczna*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno.
- Kopaliński, (właściwie) Sterling, W. (2007). *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*. Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- Kotarbiński, T. (2019). *Traktat o dobrej robocie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego w Łodzi, Łódź.
- Kowalska, M. (2019). *Ewolucja teorii zarządzania*. Wiedza Obronna, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, nr1-2, s.171-187.
- Kozłowski, A. J., Czaplicka-Kozłowska, I. Z. (2011). *Zarządzanie finansami w samorządzie terytorialnym. Wybrane zagadnienia*. Pracownia Wydawnicza ElSet Olsztyn dla Wyższej Szkoły Biznesu w Pile, Piła.
- Kozłowski, A. J. (2012). *Kwalifikacje radnych a zarządzanie zasobami gminy. Identyfikacja – Diagnoza – Kierunki zmian*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.

- Koźmiński, A. K., Piotrowski, W. (2023). *Zarządzanie – teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Krajewski, S. (2005). *Aneks. Charakterystyka gospodarki centralnie planowanej. Proces transformacji polskiej gospodarki*. [w:] Podstawy Ekonomii, [red.] R. Milewski; E. Kwiatkowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Milewski, R., Kwiatkowski, E. (2005). *Podstawy ekonomii*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nasiłowski, M. (2016). *System rynkowy. System rynkowy Podstawy mikro – i makroekonomii*. Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
- Nogalski, B., Kozłowski, A. J., Czaplicka-Kozłowska, I. Z. (2021). *Bezpieczeństwo finansowe a wiedza o pieniądzu i finansach – jako element podnoszenia jakości zarządzania finansami*, [w:] Stan i perspektywy rozwoju jakości w XXI wieku: rozwiązania i dylematy, Księga jubileuszowa z okazji 45-lecia pracy naukowej profesor Elżbiety Skrzypek. [red.] S. Tkaczyk, T. Wawak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Nordhaus, S. (1995). *Ekonomia 1*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Osterholm, M.T. (2020). *Wirus. Jak przewidziano pandemię*, Wyd. Bez fikcji, Oświęcim . *Raport Fundacji Instytut Ochrony Praw Konsumentów*. <https://archive.vn/dIQfb#selection-1027.1-1095.404> (2022-12-20).
- Schwab, K., Malleret, T. (2020). *Covid-19: The great reset*. Forum Publishing.
- Smaga, M. (2018). *Początki ekonomii*. [w:] Instytucje gospodarki rynkowej. [red.] T. Włudyka, M. Smag, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Taylor, F. W. (1926). *Zarządzanie warsztatem wytwórczym (Shop Management)*. Instytut Naukowej Organizacji przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, Warszawa.
- Taylor, F.W. (1972). *Zasady naukowego zarządzania (The Principles of Scientific Management)*, [w:] Twórcy naukowych podstaw organizacji [red.] J. Kurnal. PWE, Warszawa.
- Włudyka, T., Smaga, M. (2018). *Definicja ekonomii*, [w:] Instytucje gospodarki rynkowej. [red.] T. Włudyka, M. Smaga, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Xenofonta. (1857). *Ekonomik*, przekład z Greckiego Bronikowski A. Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, Poznań. (http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/fe006xenophon_ekonomik.pdf)
- Zdański, J. (2019). *Polityka poprawy bezpieczeństwa publicznego po 1989 roku*, Res Politicae. Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Im. Jana Długosza W Częstochowie, t. XI, s. 67–79.
- Zemmour, E. (2022). *Francuskie samobójstwo*. Wyd. Biały Kruk Sp. z o.o., Kraków 2022.
- Zieleniewski, J. (1972). *Organizacja zespołów ludzkich. Wstęp do teorii organizacji i kierowania*. PWN, Warszawa.